

28. Erich Kirchler, Erik Hoelzl, Ingrid Wahl. Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. Article. Faculty of Psychology, University of Vienna, Universitaetsstrasse 7, A-1010 Wien, Austria. Journal of Economic Psychology 29 (2008) 210–225.

29. Glenn P. Jenkins, Edwin N. Forlemu. Enhancing Voluntary Compliance by reducing Compliance Costs: A Taxpayer Service Approach. Article. Tax Administration Review Number 12 March/ 1993. Harvard University. - P.14-18.

30. Yulia Paramonova. Three Essays in Optimal Tax Enforcement Theory. Dissertation. Doctor of Philosophy (Economics) in The University of Michigan 2015. –P.9-10.

31. Fangfang Tan. Andrew Yim. Can Strategic Uncertainty Help Deter Tax Evasion? An Experiment on Auditing Rules. Max Planck Institute for Tax Law and Public Finance Marstallplatz 1, D-80539, Munich Germany. Cass Business School City University London 106 Bunhill Row, London EC1Y8TZ UK. Journal of Economic Psychology, 40, pp. 161-174. doi: / 10.1016/j.joep.2012.11.005. -P.2-3.

32. Luigi Mittone. Dynamic behaviours in tax evasion. An experimental approach. Computable and Experimental Economics Laboratory University of Trento Via Inama 5, 38100 Trento, Italy. The Journal of Socio-Economics, 2006 1 / 37. 2006.-P.12.

33. Lars Feld, Bruno Frey. Tax compliance as the result of a psychological tax contract: The role of incentives and responsive regulation. Centre for Tax System Integrity, Research School of Social Sciences, Australian National University 2005. Commonwealth of Australia. Working paper N 76. 2005. -P.4-5.

34. Benno Torgler. Tax morale: theory and empirical analysis of tax compliance. Dissertation der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften. 2003.-P.81-91.

35. David A. Nugent, Legislating Morality: The Effects of Tax Law Complexity On Taxpayers’ Attitudes. Robert Morris University, USA. The Journal of Applied Business Research, September/October 2013 Volume 29, Number 5.

36. Suriya Sh. Kumacheva and Elena A. Gubar. Evolutionary Model of Tax Auditing. Contributions to Game Theory and Management, St.Petersburg State University, 2015, Volume 8, 164–175.

Б.Қосимов,

ТДЮУ Конституциявий ҳуқуқ кафедраси катта ўқитувчиси

СУД ҲОКИМИЯТИ МУСТАҚИЛЛИГИГА НИСБАТАН ТЎСИҚЛАР: ЎЗБЕКИСТОН ВА АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мазкур мақолада суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқлар, уларнинг келиб чиқиш манбалари Ўзбекистон ва Америка Қўшма Штатлари тажрибаси асосида таҳлил этилган. Бу борада илмий қарашлар тадқиқ этилиб, муаллифлик ёндашувлари илгари сурилган. Судьялар орасида ўтказилган сўров натижалари тўхлил этилиб, тегишли тақлифлар билдирилган.

Калит сўзлар: суд ҳокимияти, судлар, судья, суд ҳокимиятининг мустақиллиги, суд ҳокимияти мустақиллигига нисбатан тўсиқлар.

Аннотация: в статье проанализированы препятствие к независимости судебной власти на основе опыта Узбекистана и Соединенных Штатов Америки. Исследованы научные взгляды по соответствующим вопросам и выдвинуты авторские подходы. Также, проанализированы результаты опроса судей и даны соответствующие рекомендации по повышению независимости судебной власти в Узбекистане.

Ключевые слова: судебная власть, суды, судья, независимость судебной власти, препятствие к независимости судебной власти.

Annotation: the article analyzes threats to judicial independence based on the experiences of Uzbekistan and the United States of America. Scholarly views on the issue have been researched and authorial approaches have been made. The results of the survey conducted among judges have been analyzed and relevant recommendations have been made to promote judicial independence in Uzbekistan.

Keywords: judicial authority, courts, judge, judicial independence, threats to judicial independence.

Америка Қўшма Штатлари Олий судининг биринчи раиси Жон Маршал “Дарғазаб парвардигорнинг ношукур ва гуноҳкор бандаларига юборган мусибати нодон, порахўр ёхуд қарам судьялардир” [1], деб айтган эди. Ушбу сўзлар ҳар қандай ўқувчининг ҳиссиётини жунбушга солади ва айни вақтда судьялар нима сабабдан қарам бўлиб қолишларини тадқиқ этишга чорлайди.

Суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан кўрсатиладиган босим, аралашув, таъсирларни суд ҳокимияти мустақиллигига нисбатан тўсиқ, хавф ёки таҳдид сифатида қараш лозим. Биз суд ҳокимиятига нисбатан тўсиқларнинг келиб чиқиш манбалари деғанда суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан таҳдид солиб турувчи субъектларни назарда тутамиз. А.Карлтон [2], Т.Кларк [3], Ф.Марино [4], Ж.Волкер [5], Ж.Макинтаер [6], А.Хелмен [7], Н.Хэчт [8], Ф.Ларкин [9] ва бошқаларнинг илмий ишларида ҳам айнан шу нарса назарда тутилган.

Адабиётлар таҳлили суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан таҳдидларнинг келиб чиқиш манбаларини ички ва ташқи аждратиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Хусусан, А.Хелман [10] ва Н.Хеч [11]

томонидан билдирилган фикрга кўра, ички таҳдидлар суд тизимига мансуб бўлган субъектлар, ташқи таҳдидлар эса суд тизимига мансуб бўлмаган турли субъектлар томонидан келиб чиқади. Биз ушбу қарашга қўшилган ҳолда суд ҳокимиятига нисбатан таҳдидларни келиб чиқиш манбаларини давлат ва хусусий секторга ҳам ажратиш мумкин деб ўйлаймиз.

Бироқ, тадқиқот ишимизда суд ҳокимиятининг мустақиллигига қаратилган таҳдидларни ички ва ташқи таҳдидларга ажратган ҳолда таҳлил этишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Америка Қўшма Штатларида Конгресс томонидан суд ҳокимияти мустақиллигига кўрсатиладиган таҳдидлар ташқи таҳдидлар орасида биринчи ўринни эгаллайди.

Суд ҳокимияти Конгрессга юрисдикция, бюджет масалаларида ва Сенатга судьяликка номзодлар юзасидан розилик олиш масалаларида боғлиқ. Конгресс импичмент орқали судьяларни тийиб туради. Булар аслида суд ҳокимиятига нисбатан Конгресснинг тийиб туриш воситаларидир. Аммо, Конгресс ҳар доим ҳам суд ҳокимиятини тийиб туриш воситаларидан оқилона фойдаланвермайди.

Г.Розенбергнинг таъкидлашича, Конгресснинг суд ҳокимияти мустақиллигига таҳдид туғдириши унинг қуйидаги ваколатларини суиистемол қилишида намоён бўлади: 1) Сенатнинг судьяликка номзод юзасидан розик бериш ваколатидан фойдаланиши; 2) суд қарорларини бекор қилишга олиб келадиган ёки суд тузилиши ва процессини ўзгартиришга қаратилган қонунлар қабул қилиш; 3) федерал судьяларга импичмент эълон қилиш; 4) судларнинг юрисдикциясини олиб қўйиш 5) судьяликка номзодларни танлаб олиш ва муддатидан илгари ваколатини тугатиш қондларига ўзгартишлар киритиш; 6) Конституцияга зид деб топиш учун мутлақ кўпчилик овозини талаб этиш; 7) Олий судга нисбатан шикоятни “вакиллик” трибуналарига йўллашга ижозат бериш; 8) конституциявий суд назорати юзасидан ваколатни олиб қўйиш; 9) судларга ажратиладиган бюджетни камайтириш; 10) судьялар сонига ўзгартишлар киритиш” [12].

Барча федерал судьялар Америка Президенти томонидан Сенатнинг розилиги билан тайинланади. 1930 йилдан бери Президентга судьялик лавозими учун номзодлар Сенатнинг суд тизими масалалари кўмитаси томонидан тақлиф этиб келинади. 1955 йилдан номзодларга Сенатнинг саволларига жавоб бериш мажбурий этиб белгиланди. Бунга қадар номзоддан муайян ҳаётий масалалар юзасидан судьялик позицияси билан боғлиқ саволлар сўралмаган. Кейинчалик сенаторлар томонидан бериладиган саволлар муайян низоли масалалар юзасидан номзоднинг шахсий фикрларини билиб олишга қаратилди.

Сенаторлар томонидан судьялик номзодларидан федерал қонунларни турли низоли масалаларга қўллаш нуқтаи назаридан уларни шарҳлаб беришни сўралиши ва бу орқали номзодларнинг судьялик фалсафасини билиб олишга уриниш судлар ва судьяларнинг мустақиллигини хавф остида қолдиради. Бунинг боиси шундаки, агар номзоднинг судьялик фалсафаси сенаторларга манзур бўлмаса, уларни тасдиқламаслик эҳтимоли юқори бўлади. В.Диннинг таъкидлашича, ўрнатилган бундай тизимнинг хавфли томони шундаки, судьялар Сенатнинг сиёсий истакларини рўйбга чиқарувчиларига айланиб қолишлари мумкин [13].

Конгресс томонидан суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан кўрсатиладиган яна бир таҳдид судлардан юрисдикцияни тортиб олишда намоён бўлади. Конгресснинг федерал судларнинг ваколатларини белгилаб бериши ва уларни чеклаб қўйиши “Олий Суд Конгресс белгиланган истиснолардан ташқари ҳам ҳуқуқ, ҳам факт масалаларида апелляциявий юрисдикцияга эга”, деган конституциявий норма билан боғлиқ [14]. 2005 йилнинг декабрь ойида Ҳамдам Румсфелдга қарши иши Олий суд томонидан кўриб чиқилмасиданоқ Конгресс Гуантанамо кўрфазида сақланаётган террорчиликда гумон қилинаётган шахсларнинг қамоқда сақланиши ва уларга қилинаётган муомала юзасидан шикоятларни кўриб чиқиш бўйича юрисдикцияни федерал судлардан олиб қўйишга қаратилган “Қамоқдаги муомала тўғрисида”ги Қонунни [15] қабул қилди.

Кейинчалик суд ушбу қонун ҳабеас корпусни қўллаш масалаларига оид низоларни кўриб чиқишни назарда тутмаган деб топди. Бунга жавобан 2006 йилда Конгресс Гуантанамодаги қамоқда сақланаётганларнинг барча ишларини кўриб чиқишни федерал судларнинг юрисдикциясидан чиқариб ташлашни назарда тутувчи “Ҳарбий комиссиялар тўғрисида”ги Қонунни қабул қилди. Конгресс Олий суд кўриб чиқиши кутилаётган ишлар ҳали кўриб чиқилмасидан аввал ўша масала юзасидан муайян қонунни қабул қилади. В.Динга кўра, “Конгресс асрлар давомида федерал судлардан юрисдикцияни олиб ташлашда ўз ваколатларидан фойдаланиб келмоқда ва бундан суд ҳокимиятининг мустақиллигига у даражада путур етган эмас” [16].

Ж.Фережонга кўра, “Сиёсий жиҳатдан олиб қараганда, юз бераётган бундай ишлар адоватга сабаб бўлмайди, бироқ, бунинг умумий натижаси федерал судлардан бундай масалаларни ҳал этишга қаратилган юрисдикцияни олиб қўйиш орқали судларнинг инсон эркинликларини ҳимоя қилишдек қудратини емиради. Федерал судларнинг юрисдикциясини чеклаш билан боғлиқ барча уринишлар суд ҳокимияти мустақиллигига қаратилган таҳдид сифатида қаралмаслиги керак. Баъзи чеклашлар муҳим аҳамиятга эга бўлмаган ва штатларнинг судлари томонидан кўриб ҳал қилинишининг ўзи кифоя қиладиган низоларни кўриб чиқиш билан боғлиқ юрисдикцияни олиб қўйиш орқали суд тизими фаолиятининг самарадорлигини оширишга қаратилган” [17].

Судларга Конгресс томонидан ажратиб бериладиган бюджетни қисқартиришга уриниш ҳам суд ҳокимияти мустақиллигига нисбатан таҳдиднинг яна бир кўринишидир. 1939 йилдан буён Америка Қўшма Штатларида суд ҳокимияти мустақил тарзда Конгресс томонидан судларга ажратилган бюджет маблағларини бошқариб келади. Таъкидланишича, “масалан, ижро этувчи ҳокимият Конгрессга кейинги молия йили учун суд органларига бюджет маблағларини ажратиш юзасидан тавсиялар беради. Ва, албатта, суд органларига бюджет маблағларини миқдори Конгресс томонидан белгиланади. Конгресс аъзолари бюджет маблағларининг миқдорини аниқлаш ва уни ажратиш билан судьяларнинг судларни бошқаришлари ва, бу камдан-кам содир бўлса-да, суд қарорлари юзасидан розиликлари ёки норозиликларини кўрсатишга уринадилар” [18].

Америка Қўшма Штатлари Конституциясига кўра, федерал судьялар “хизматлари учун ваколат

муддатлари амал қилиб турган даврда камайтирилмайдиган миқдорда ҳақ оладилар” [19]. Шунга қарамай, судьялар ойлик маошларининг миқдорини етарли эмас, деб ҳисоблайдилар. Судьялар ойлик маошларининг Конгресс томонидан инфляцияга мос суръатда ошириб борилишининг рад этилиши суд ҳокимияти мустақиллигига таҳдид деб қарайдилар [20]. Олий суд Раиси Робертс 2007 йил 1 январда “Федерал судлар фаолиятининг йиллик ахбороти”да судьялар маошини ошириб бормасликни “федерал судларнинг мустақиллигини ва кучини пасайтиришга қаратилган хавфни келтириб чиқарадиган конституциявий инқироз”, дея баҳолаган эди [21].

Импичмент Конгресс томонидан умрбод муддатга тайинланадиган федерал судьяларни “хиёнат, порахўрлик ёки бошқа оғир жиноятлар ва оғир бўлмаган жиноятлар”и учун лавозимдан олиб ташлаш учун қўлланадиган чорадир [22]. Конгресс 1804 йилда илк маротаба Олий суд судьяси Сэмюэль Чэйзга импичментни ўз ваколатини суиистеъмол қилган ҳолда қўллашга ҳаракат қилиб кўрди.

Сэмюэль Чэйз федералист Президент томонидан тайинланган эди. Президент ваколати тугаб Конгресснинг энг кўп ўрини демократик-республикачилар томонидан эгаллаб бўлингач “Чэйз ўзининг аччиқ сиёсий қарашларга эга фикларини баралла айтишдан тонмади... Вакиллар палатаси аъзоси виржиниялик Жон Рендолф Президент Томас Жефферсоннинг хоҳишига биноан Чэйзни адолатсиз судлов олиб боришда айблаб, унга қарши импичмент ишини уюштиришга бошчилиқ қилди. Вакиллар палатаси Чэйзни тарафкаш суд ҳайъатидан воз кечмаганлик ва икки сиёсий ишда ҳимоя учун гувоҳларни эшитишдан бош тортганлик ёки эшитишни чеклашда айблаб 1804 йил 12 мартда унга нисбатан импичмент эълон қилди.

Лекин, иш Сенатга етиб боргач, Сенат мамлакатнинг энг кучли ҳимоячиларидан иборат жамоаси Чэйзнинг хулқ-атвори лавозимдан олиб ташланишга олиб келолмаслигини асослаб бера олдилар. 1805 йил 1 мартда Сенат Сэмюэль Чэйзни оқлади [23].

Сиёсий мансабдор шахс сифатида Америка Қўшма Штатлари Президенти томонидан суд ҳокимиятининг мустақиллиги хавф остида қолдириладиган ҳолатлар ҳам учрайди. Сэмюэль Чэйзга нисбатан импичментнинг Президент Томас Жефферсоннинг хоҳишига биноан эълон қилиниши бунга яққол мисол бўлиб хизмат қилади. Президент федерал судьяларни тайинласа-да, президент номзоди кўрсатилган сиёсий партия судьяликка номзодларни танлаб олишда аҳамиятли роль ўйнайди. Чунки президент номзодлар юзасидан асосан Конгресс сенаторлари бўлган ўз партиясининг лидерлари билан маслаҳатлашади.

Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, “ҳар бир президент номзодларни деярли ўзи сайланган сиёсий партия аъзолари орасидан кўрсатиши туфайли, бундай тартибда тайинланган судьялар ўз фаолиятлари давомида партия функцияларининг домга тушиб қоладилар” [24]. Вудро Вильсондан Виллиам Клинтонга қадар бўлган судьяларнинг фикрлари шуни тасдиқлайдики, “олдин Демократ бўлган судьяларнинг қарорлари Республикачи бўлган судьяларнинг қарорларига қараганда “либералроқ” характерда бўлган. ...1789 йилдан буён 3000 нафардан зиёд судьялик лавозимида фаолият юритган

шахсларнинг баъзилари уларни тайинлаган президентни мамнун қилиш нияти билан қарорлар қабул қилгани шубҳасиз” [25].

Агар судьялар бошқа ҳокимият тармоғининг сиёсий манфаатларига ён бермаса, президентлар федерал судлардаги судьялар сонини кўпайтиришга ҳаракат қилиб кўрганлар. Улар Олий судда судьяларнинг кўпчилигининг қўллаб-қувватлашга қаратилган овозларини қўлга киритиш мақсадида ўз сиёсатларига содиқ деб ҳисоблаганларни қўшимча судьялар сифатида тайинлаганлар. Бу уриниш “судларни қадоқлаб қўйиш” номи билан танилган.

Юқорида қайд этилган президентлар томонидан кўзланган мақсадлар барча президентлар ва барча замонлар учун хос эмас. 1937 йил Буюк жаҳон инқирози даврида Янги курс дастурининг асосчиси Президент Франклин Делано Рузвельт Конгрессга Олий суддаги судьялар сонини 15 нафарга кўпайтириш таклиф билиб чиққан. Чунки, Конгресс томонидан Янги курс дастурини амалга ошириш мақсадида қабул қилинган айрим қонунлар Олий суднинг консерватив судьялари томонидан Конституцияга зид деб топилган эди. Аммо, судни “қадоқлаш” режаси Конгресснинг норозилиги туфайли мағлубиятга учради. Бу эса федерал суд тизими мустақиллигининг яна бир ғалабаси бўлди [26].

Президент Теодор Рузвельт судья Оливер Венделдан кўнгли қолиб у ҳақида нолиган эди. Президентлар Ричард Никсон ва Клинтон ўзлари тайинлаган Олий суд судьялари улар устидан суд ишини олиб борганларидан ҳафсалалари пир бўлган эди. Президент Гарри Трумэн бежиз “Сен бирор кишини Олий судга судья этиб тайинлашинг биланок, у сен билан дўстликни узади”, дея таъкидламаган эди [27]. Шунинг учун, “Мен президент сифатида қонунларга Америка Қўшма Штатлари Олий судининг судьялари шарҳлаб бергандек риоя қилишга қасамёд қабул қилганман. Шу сабаб, агар Олий суд менинг хоҳишимга зид қарорлар қабул қилса, мен тантанали қасамёдим ва президентлик бурчимга биноан Олий суд қарорини бажаришим керак бўлади”, деган эди Президент Картер [28].

Ж.Фережоннинг фикрича, “Бизнинг бозор муносабатларига асосланган жамиятда бундай ташқи таъсирлар мансабдор шахслар сингари жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий кучларидан ҳам келиб чиқиши мумкин. Мансабдор шахслар нима бўлганда ҳам, гарчи баъзида буни адо эта олмасалар-да, Конституцияни ҳимоя қилишга мажбурдирлар” [29].

Бизнингча, жамиятнинг илғор қатламларининг хоҳишлари ва ҳислари судьяларнинг юритувидаги ишларга таъсир этмаслиги керак. Судьяларга манфаатдор шахс томонидан унинг фойдасига чиқариб берилган қарор учун мукофот таклиф этилиши мумкин. Қонун буни ҳисобга олиши ва ҳеч қачон бунга йўл қўймаслиги керак. Шу боис, Америка Қўшма Штатлари Конституцияси судьянинг порахўрлигини унга нисбатан импичмент эълон қилишга сабаб бўладиган қилмиш сифатида баҳолайди.

Жамият аъзолари томонидан суд қарорларига нисбатан оммавий танқидлар суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан таҳдид уйғотиши мумкин. 1953 йилда Олий суд судьяси этиб тайинланган Эрл Уоррен билан боғлиқ тарихий воқеа бунинг исботидир. У Олий суднинг биринчи судьяси Жон Маршалдан кейинги иккинчи буюк судьяси сифатида тан олинади. 1954 йилги “Браун Таълим вазирлигига қарши” иши 20

асрдаги Олий суднинг энг буюк қарорларидан бири сифатида машҳур. Қарор бир овоздан мактаблардаги болаларни ирқий ажратиш асосида ўқитишни Конституциянинг ўн тўртинчи ўзгартишидаги тенглик принцигига зид деб топди [30].

Олий суд Раиси Эрл Уоррен қарорда ўз фикрларини баён қилиш орқали мактаблардаги сегрегацияга барҳам беришга катта ҳисса қўшди. Унинг жанубий штатлардаги танқидчилари, айниқса сегрегация тарафдорлари, Уорренни Конституция муаллифларининг мақсадларига таянмай, ўзининг Конституция юзасидан фикрларини илгари суришда айбладилар. Мамлакат бўйлаб “Эрл Уорренга импичмент” деган сўзлар битилган қаҳрли пештахталар кўтарган минглаб одамлар намоийшга чиқдилар [31].

Л.Гринхауснинг таъкидлашича, “Суд ҳокимиятининг мустақиллиги танқиддан иммунитетга эга эмас” [32]. Бироқ, баъзи олимларнинг фикрича, “суд ҳокимияти мустақиллиги таҳқирларга бардошли эмас; агар жамият қонунлари унинг ҳимояси кафолати сифатида хизмат қилмаса, у сидириб ташланиши ҳам мумкин” [33]. Айни пайтда, бошқа олимларнинг фикрича, “Танқид қарорлар қабул қилиш жараёнида судьяларни ишга алоқадор бўлмаган нарсаларни инкор этиш тажрибасини тўлиқ англаб олишга ундайди” [34].

В.Диннинг қарашича, “Суд қарорлари устидан танқид суд тизими мустақиллигига фақат таҳдид туғдириш билан чекланмайди; аслида, баъзи ҳолатларда бундай танқидлар парадоксал вазиятда суд ҳокимияти мустақиллигининг соғлом шаклини келтириб чиқаради” [35], аммо, “ҳақиқий хавф сиёсий элита – фаол сиёсатчилар, оммавий ахборот воситалари ва мансабдор шахсларнинг омма олдида билдирган фикрлари шундай шароитни юзага келтириши мумкинки, бунда судьялар шу шароит талаби билан қарор қабул қиладилар, карьера илинжида фаолият юритаётган судьялар қарорларини сиёсий доиранинг қарашларига мослаштиришга ҳаракат қиладилар” [36].

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, оммавий танқид карьера учун фаолият олиб бораётган судьяларга юқори даражада таъсир ўтказди. Штатлар ва қўйи федерал судларнинг кўпгина судьялари судьялик лавозимда юқорилаб боришдан умид қиладилар. “Карьера судьялари” қонун талабига эмас, балки сиёсий элитанинг манфаатларини қондиришни кўзлаб ишни ҳал этишга мойил бўладилар. Улар бундай қилинмаса, уларнинг номзодлари юқори судларга кўрсатилмаслиги мумкин деб ҳисоблайдилар [37].

XIX асргача кўплаб штатларда судьялар губернатор томонидан тайинланган бўлсалар, XX асрда баъзи штатларда бу тизим махсус комиссия томонидан шакллантирилган номзодлар орасидан тайинлашга алиштирилди. Ҳозирда кўплаб штатларда судьялар штатлар халқи томонидан сайланади. Судьялар даврий тарзда ўтказиладиган “судьялик ўрнида қолиш учун ўтказиладан сайлов”лардан ўтиб туришлари керак бўлади. Бунда, овоз берувчилар номзодлардан бирини танлаш эмас, судьяни ўз лавозимида қолиши учун “ҳа”, лавозимида ишлашни давом эттиришини истамасалар “йўқ” сўзларини белгилайдилар [38].

Кўпчиликнинг фикрича, судьяларнинг халқ томонидан сайланиши суд ҳокимияти мустақиллигига нисбатан салбий таъсир этади. Қабул қилган

қарорлари қонунларга мос, аммо, халқнинг истакларига мувофиқ бўлмаган судьялар сайловчиларнинг бунга яраша қайтаридиган жавобларидан қўрқадилар. Бундай судьялар сайлов компаниясидаги молиявий ҳомийларнинг таъсир доирасига тушиб суд ҳокимияти мустақиллигини хавф остида қолдирадилар. Бундай сайловлар юзасидан ўнта штатларда ўтказилган тадқиқотлар сўровда иштирок этган аксарият судьялар халқ томонидан билдирилаётган фикрларга таъсирчан бўлиб қолганликларини кўрсатди [39].

Суд ҳокимиятининг мустақиллигига қаратилган таҳдидларнинг муйаян қисми оддий судьялар ва мансабдор судьялар (суд раислари, суд хайъати раиси) ҳамда қўйи ва юқори инстанция судлари ўртасидаги муносабатлардан ҳам келиб чиқади. Бу борада Бу Л.Тийиднинг фикрича, бу юқори инстанция судининг қўйи инстанция судининг қарорини қайта кўриб чиқиш масаласида қарор қабул қилишда намоён бўлади. Камерон, Сегал ва Сонгернинг тадқиқотларига кўра консерватив характердаги юқори суд инстанцияси қўйи суднинг либерал қарорларини қайта кўриб чиқиш учун ишни ўз юритувида олишга мойил бўладилар.

Шунингдек, муайян суд доирасида суд раис, масалан, апелляция судининг раиси судьяларга суд хайъатларини тузиш ва уларга ишни тақсимлаш орқали таъсир ўтказиши мумкин. Аткинс ва Завоина Бешинчи апелляция суди раисининг 1961 ва 1963 йиллар оралиғидаги хатти-ҳаракатларини кузатиб борганлар. Тадқиқот давомида суд раиси ирқий низо билан боғлиқ ишни кўриб чиқадиغان суд хайъатини ўз фикри билан ҳамнафас судьяларни танлаб олиш орқали шакллантиргани аниқланган эди [40].

Юқорида Америка Қўшма Штатларида суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқларнинг келиб чиқиш манбаларини таҳлили шуни кўсатмоқдаки, суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқлар асосан Конгресс ва АҚШ Президенти фаолиятида намоён бўлади. Штатлардаги судьялар сайлови ва суд қарорларига нисбатан оммавий танқидлар ташқи тўсиқлардан кўп учрайдиган ҳолатлардир.

Ўзбекистонда ҳам суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқлар турли шаклларда намоён бўлади. С.Раҳмонованинг берган маълумотида кўра, ўтган тарихимиздаги энг оғриқли нуқталардан бири судьялар фаолиятига аралашув ҳолатлари бўлиб, бундай аралашув юқоридан телефон қўнғироқлари қилиш, бошқа давлат органлари томонидан ишни мазмунан ҳал қилиш билан боғлиқ босимлар ўтказиш, судьяларнинг суд раиси билан мажбурий маслаҳатлашишида намоён бўлган [41].

Биз Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқларни аниқлаш мақсадида 2020 йил ноябрь ойида судьялар ўртасида сўров ўтказдик. Унда 75 нафар судьялар иштирок этиб 40 та саволга жавоб бердилар [42]. Сўровда “Агар 2016 йилдан аввал ҳам судьялик лавозимида ишлаган бўлсангиз у вақтда судьяларнинг мустақиллиги принципи кимлар томонидан поймол этилар эди? Илтимос, бунинг қандай шаклларида содир бўлгани ҳақида қисқача изоҳ берсангиз” деган очиқ турдаги савол берилди.

Жавоб берган судьяларнинг аксарияти уларга асосан миллий хафсизлик ва прокуратура органлари томонидан босим ўтказилгани, кейинги судьялик муддатига ўтишда миллий хафсизлик органларидан

тегишли маълумотнома олингани, миллий хавфсизлик органлари томонидан ишларни мустақил ва қонуний қўрилишига тўқинлик қилингани, судьяларга нисбатан тегишли интизомий жазо чораларининг берилишига уриниш сингари суд ҳокимиятининг мустақиллиги конституций принципига мутлақо тўғри келмайдиган хатти-ҳаракатлар амалга оширилганини таъкидлаб ўтдилар.

Шунингдек, суд ҳокимиятининг бугунги кундаги ҳолатини аниқлаш мақсадида берилган “Ишни қўриб чиқиш ва ҳал этиш жараёнида сизга таъсир, босим ёки таъйиқ ўтказиш ҳолатлари бўладими?” деган саволга судьяларнинг 60% “ҳа”, 40% “йўқ” деб жавоб берганлар. Судьялар 48% охириги тўрт йилда қабул қилган қонуний қарорлари учун босим, таъйиқ ёки таҳдидга учраганлар. Уларнинг 24% айти бундай қарорлари учун интизомий жавобгарликка тортилиш ҳақидаги таҳдидга дуч келганлар. Шунингдек, судьяларнинг 36% охириги 4 йилда ҳам мустақил қарор қабул қилишга таъсир кўрсатувчи юқоридан “телефон қўнғироқлари” бўлганини қайд этдилар.

Судьяларнинг 12% суд ҳокимиятининг мустақиллиги ички таҳдидлар (судьяларга суд раислари, юқори турувчи судларнинг босими, таъсири, таъйиқи), 33,3% ташқи таҳдидлар (бошқа давлат ҳокимият органлари ва мансбдор шахслари, фуқаролар, оммавий ахборот воситалари ва блогерларнинг босими, таъсири), 41,3% ҳам ички, ҳам ташқи таҳдидлар остида қолмоқда деб ҳисоблайдилар.

Бунда, энг аввало, судьяларнинг сиёсий босимлардан қай даражада ҳимояланганини аниқлаш мақсадида берилган “Судьялар қарорларни қонундан кўра кўпроқ давлат сиёсатини ёки сиёсий иродани ҳисобга олиб қабул қиладилар деб ўйлайсизми?” деган саволга 45,3% “ҳа”, 40% “йўқ”, 14,7% “бирон нарса дея олмайман” деб жавоб берганлар. Ушбу савол билан боғлиқ “Сиз ҳар қандай таъсирларга қарамай ишни қонуний тартибда қўриб чиқиб ҳал қилишингиз кейинги судьялик муддатига сайланиш ёки тайинланиш имкониятингизга қандай таъсир кўрсатади?” деган савол берилганда, судьяларнинг 45,3% “Агар мен бундай принцип асосида ишласам кейинги судьялик муддатига ўтказилишимга кўзим етмайди” деб, судьяларнинг 40% “Агар мен бундай принцип асосида ишласам кейинги судьялик муддатига ўта оламан деб ўйлайман”, судьяларнинг 14,7% эса “бирон нарса дея олмайман” деб жавоб берганининг ўзи юқоридаги ҳолатни тасдиқлайди.

Шу боис, судьяларнинг 41,3% қарорларни уларнинг кейинги муддатга сайланиш ёки тайинланиш имкониятига қай даражада таъсир кўрсатишини инобатга олиб қабул қиладилар. Бу борада судьяларнинг 14,7% “бирон нарса дея олмайман” деб жавоб берганлар.

Бундан ташқари, суд ҳокимиятининг структуравий мустақиллигининг ҳолати юзасидан судьяларнинг муносабатини аниқлаш мақсадида “Сиз суд ҳокимияти сиёсийлаштирилган ҳокимият тармоғи, яъни судлар қонунга асосланишдан кўра сиёсий иродани ҳисобга олиб қарорлар қабул қиладиган органга айланиб қолган деб ҳисоблайсизми?” деган саволга уларнинг 38,7 % “ҳа”, 34,7 “йўқ”, 26,7% “бирон нарса дея олмайман” деб жавоб берганлар.

Юқоридаги натижалар, авваламбор, вазифаси қонун устуворлигини таъминлашга даъват этилган суд ҳокимияти [43] эътибори қонунларга бўйсунилган [44] кўра сиёсий манфаатларни қаноатлантиришга

уриниши суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш борасида ҳали қилиниши керак бўлган ишларнинг мавжуд эканидан дарак беради.

Қуйидаги диаграммада судьяларга ишни қўриб чиқиш ва ҳал этиш жараёнида қайси субъектлар томонидан таъсир, босим ёки таъйиқ ўтказиши кўрсатиб берилган.

Ушбу саволга судьяларнинг 34,7% юқори турувчи суд, 29,3% прокурорлар, 24% ҳокимлар, 16% суд раислари дея жавоб берганлар. Бу борада, махсус саволлар ҳам берилди. Жумладан, судьяларнинг 21,3% маълумотида кўра, суд раислари уларни қарор қабул қилмасларидан аввал маслаҳатлашишга ундайдилар. 14,7% судьяларнинг қарорлари суд раислари томонидан улар қабул қилиб бўлинган муҳокама қилинади.

Суд ҳокимиятининг структуравий мустақиллиги қайси субъектлар томонидан поймол этилади деган саволга берилган жавоблар орасида ижро ҳокимияти (54,7%) ва прокуратура (48%) органлари берилган. “Судьялар прокуратура органларидан тўлиқ мустақил ҳолда қарор қабул қилмоқдалар деб айта оласизми?” деган саволга 34,7% судьялар “йўқ”, 13,3% судьялар “бирон нарса дея олмайман” деб жавоб берганлар.

Таъкидлаш жоизки, судьялардан Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг мустақиллигини 10 баллик тизимда баҳолаш сўралганда уларнинг 9,3 % “10” балл; 14,7% “8” балл; 10,7% “6” балл; 16% “7” балл; 25,3% “5” балл; қолганлар 0-4 баллардан бирини танлаганлар. Айти вақтда, судьяларнинг 45,3% ўзини чинакам мустақил деб ҳисобламайди, 12% судьялар эса бу борада бирон нарса дея олмайдилар.

Юқоридаги таҳлилларга асосланиб хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқлар Америка Қўшма Штатларидаги сингари асосан парламент ва Президент томонидан ёки судьялар сайлови тизими орқали эмас, балки кўпроқ ижро ҳокимияти ва прокуратура органларидан келиб чиқади.

Сўров натижасида келиб чиққан кўрсаткичларнинг таҳлили эса Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлашга қаратилган ислохотларни давом эттириш зарурлигидан дарак беради. Биз бу борада Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг мустақиллигига нисбатан тўсиқларни минималлаштиришга қаратилган қуйидаги тақлифларни илгари сурамиз.

1. Суд ҳокимиятининг функциялари бошқа ҳеч қайси давлат ҳокимияти органлари ва мансбдор шахслари томонидан, шунингдек судьяларнинг ваколатлари бирон бир орган ва мансбдор шахслар томонидан ўзлаштириб олиниши мумкин эмаслигини ҳуқуқий норма шаклида қатъий белгилаш.

2. Судьяларнинг фақат Конституция ва қонунларга бўйсунуши ҳамда Конституция ва қонуннинг устуниги сингари конституциявий принципларни ҳисобга олиб, агар суд ишни қўриб чиқишда қонун ости ҳужжатининг Конституция ва қонунга номувофиқлигини аниқласа, у конституциявий норма ёки қонун нормасини қўллаши кераклигини назарда тутувчи қондани қонунчиликда акс эттириш.

3. “Бир суд – бир инстанция” принципига асосланган суд тизимини қонун даражасида мустаҳкамлаш.

4. Қонунга судьяларни алиштирилмаслиги принципини киритиш. Яъни, судьяларни бошқа судьялик лавозимига ёки бошқа судга ўтказиш

фақатгина уларнинг розилиги билан амалга оширилиши мумкинлигига доир тартибни ўрнатиш.

5. Судьяларнинг жавобгарлигини таъминлашга қаратилган чоралар уларнинг мустақиллигини таъминлашга қаратилган чоралар билан мувозанатда бўлиши зарур. Ривожланган давлатларда судьяларга нисбатан интизомий жазо сифатида жарима қўлланилмайди. Шу боис, судьяларга нисбатан қўлланиладиган жарима ва ҳайфсан сингри интизомий жазо чоралари ўрнига танбеҳ ва огоҳлантириш сингари интизомий жазо чоралари қўйиш мақсадга мувофиқ.

6. Қонунларга судьянинг лавозим маоши у судья бўлиб ишлаётган бутун давр мобайнида қисқартилишига йўл қўйилмаслигига доир ўзгартиш киритиш.

7. Тегилши судьяларни лавозимга тайинлаш якка субъект – Судьялар олий кенгашида мужассам бўлиб қолишининг олдини олиш мақсадади Судьялар олий кенгаши ҳузурида Олий имтиҳон комиссиясини ташкил этиш. Комиссияни Конституций суд, Олий суднинг судьялари, Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби, етакчи олий юридик ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари таркиби орасидан тенг ҳуқуқлилик асосида шакллантириш.

Адабиётлар рўйхати:

1. Michael D. Gilbert. Judicial independence and social welfare // Michigan Law Review. – 2001. – Т. 112. Issue 4. – С. 577.
2. Carlton Jr A. P. Preserving Judicial Independence-An Exegesis // Fordham Urb. LJ. – 2001. – Т. 29. – С. 835-849.
3. Clark T. S. The separation of powers, court curbing, and judicial legitimacy // American Journal of Political Science. – 2009. – Т. 53. – №. 4. – С. 971-989.
4. Marino P. Court-Curbing: Why and When Members of Congress Seek to Harm the Supreme Court. – 2012.
5. Walker Jr J. M. Current Threats to Judicial Independence and Appropriate Responses: A Presentation to the American Bar Association // John's J. Legal Comment. – 1996. – Т. 12. – С. 45.
6. McIntyre J. The Judicial Function: Fundamental Principles of Contemporary Judging. – Springer Nature, 2019.
7. Hellman A. D. Justice O'Connor and the Threat to Judicial Independence: The Cowgirl Who Cried Wolf // Ariz. St. LJ. – 2007. – Т. 39. – С. 845.
8. Hecht N. L. Judicial Independence: Threats from without and within // NYUL Rev. – 2019. – Т. 94. – С. 1057.
9. Larkin F. J. The Variousness, Virulence, and Variety of Threats to Judicial Independence // Judges J. – 1997. – Т. 36. – С. 4.
10. Hellman A. D. Justice O'Connor and the Threat to Judicial Independence: The Cowgirl Who Cried Wolf // Arizona State Law Journal. – 2007. – Т. 39. – С. 847; 858.
11. Hecht N. L. Judicial Independence: Threats from without and within // New York University Law Review. – 2019. – Т. 94. – С. 1057.
12. Gerald N. Rosenberg. Judicial Independence and the Reality of political Power. The Review of Politics, Vol. 54, No. 3, Special Issue on Public Law (Summer, 1992). – С.376-377
13. Viet D. Dinh. Threats to judicial independence, real and imagined. Daedalus, Vol. 137, N 4, On Judicial Independence (Fall, 2008). – С.69

14. АҚШ Конституцияси. 3-модда, 2-қисм. Қаранг <http://constitutioncenter.org/constitution/the-articles/article-iii-the-judicial-branch>
15. Public Law No. 109-148, sections 1001-1006 (2005). Қаранг <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-109publ148/pdf/PLAW-109publ148.pdf>
16. Viet D. Dinh. Threats to judicial independence, real and imagined. Daedalus, Vol. 137, N 4, On Judicial Independence (Fall, 2008). – С.69.
17. John Ferejohn. Independent judges, dependent judiciary: explaining judicial independence. Southern California Law Review. Vol. 72:353. 1999. – С.355.
18. Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality. Revised edition. 2002. Washington DC. – P.136 Қаранг http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnacm007.pdf
19. АҚШ Конституцияси. 3-модда, 1-қисм. Қаранг <http://constitutioncenter.org/constitution/the-articles/article-iii-the-judicial-branch>
20. Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality. Revised edition. 2002. Washington DC. – P.136 See http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnacm007.pdf
21. John G. Roberts, Jr., "2006 Year-End Report on the Federal Judiciary" (2007). Қаранг www.supremecourtus.gov/publicinfo/year-end/2006_year-endreport.pdf
22. АҚШ Конституцияси. 2-модда, 4-қисм. Қаранг <http://constitutioncenter.org/constitution/the-articles/article-iii-the-judicial-branch>
23. Қаранг http://www.senate.gov/artandhistory/history/minute/Senate_Tries_Justice.htm
24. Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality. Revised edition. 2002. Washington DC. – P.139 See http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnacm007.pdf
25. Ўша манба.
26. Қаранг: <http://www.history.com/this-day-in-history/roosevelt-announces-court-packing-plan>; also <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/FDR's+Court+Packing+Plan>
27. Jack E.Holmes, Michael J. Engelhardt, Robert E. Elder, Jr. American Government: Essentials & Perspectives. McGraw-Hill, Inc. 1991. – С.257
28. Keith E. Whittington. Presidential Challenges to Judicial Supremacy and the Politics of Constitutional Meaning. Polity. Volume XXXIII, Number 3. Spring 2001. – P.383-384
29. John Ferejohn. Independent judges, dependent judiciary: explaining judicial independence. Southern California Law Review. Vol. 72:353. 1999. – С.369
30. Қаранг http://www.pbs.org/wnet/supremecourt/rights/landmark_br_own.html
31. Қаранг http://constitutioncenter.org/timeline/html/cw11_12268.html
32. Linda Greenhouse. Independence: why and from what? Daedalus, Vol. 137, N 4. On Judicial Independence (Fall, 2008). – С.5-6
33. Ўша манба.
34. Viet D. Dinh. Threats to judicial independence, real and imagined. Daedalus, Vol. 137, N 4, On Judicial Independence (Fall, 2008). – С.72
35. Ўша манба. – С.64.
36. Ўша манба. – С.72.
37. Ўша манба.

38. Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality. Revised edition. 2002. Washington DC.— P.140 Қаранг

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnacm007.pdf

39. Ўша манба.— С.140-142

40. Lydia Brasher Tiede. Judicial independence: often cited, rarely understood. Journal of contemporary legal issues. Vol. 15: 129, 2006. — С. 153-155

41. Қаранг: ю.ф.д. С.Раҳмонованинг kun.uz'га

берган интервьюси / 22:44-27:05 /

https://www.youtube.com/watch?v=r0IE3xEF9r0&feature=emb_logo

42. Саволлар ва уларнинг умумий натижалари иловада келтирилган. Қаранг: 1-илова.

43. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 1-2-сон, 10-модда.

44. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 112-моддаси. «Халқ сўзи» газетаси, 1992 йил 15 декабрь, 243 (494)-сон.

Д.А.Умаров,
Магистрант ТГЮУ

СУЩНОСТЬ, ПРОЦЕДУРЫ И МЕХАНИЗМ ОЦЕНКИ РЕГУЛИРУЮЩЕГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы оценки качества подготовки и принятия нормативно-правовых актов, в частности оценка регулирующего воздействия нормативных правовых актов и их проектов. Автор указывает, что оценка регулирующего воздействия для достижения своих целей должна иметь системный характер и при ее внедрении в практику нормотворчества, лицам, принимающим решение об этом, необходимо учесть наличие/отсутствие ряда предварительных условий, а также оценить, в какой степени существующие институты могут служить качественной структурной основой.

Ключевые слова: нормативно-правовые акты, оценка регулирующего воздействия, умное регулирование.

Abstract: the article deals with the issues of assessing the quality of preparation and adoption of regulatory legal acts, in particular, the assessment of the regulatory impact of regulatory legal acts and their projects. The author points out that the assessment of the regulatory impact in order to achieve its goals should be systemic in nature and when it is introduced into the practice of rule-making, the decision-makers should take into account the presence / absence of a number of preconditions, as well as assess the extent to which existing institutions can serve high-quality structural framework.

Key words: normative-legal acts, regulatory impact assessment, smart regulation.

Аннотация: мақолада норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш сифатини баҳолаш, хусусан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг тартибга солувчи таъсирини баҳолаш масалалари кўриб чиқилади. Муаллиф таъкидлашича, мақсадларига эришиш учун тартибга солувчи таъсирни баҳолаш тизимли характерга эга бўлиши керак ва у қоидалар ишлаб чиқариш амалиётига киритилганда қарор қабул қилувчилар олдиндан белгиланган шартларнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини ҳисобга олишлари керак.

Калит сўзлар: норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, тартибга солиш таъсирини баҳолаш, ақлли тартибга солиш.

Создание эффективного законодательства, достижение целей государственного регулирования социально-экономических процессов невозможны без оценки качества подготовки и принятия нормативных правовых актов, существенной составной частью которой является оценка регулирующего воздействия нормативных правовых актов и их проектов. Оценка регулирующего воздействия рекомендуется Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в качестве обязательной процедуры при принятии нормативных актов. Сегодня эта процедура применяется в том или ином виде во всех странах с развитой экономикой.

Законы и подзаконные акты регламентируют все направления активности граждан и организаций. Наряду с налогами и государственными расходами,